

Анатолій Глушковецький

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ВИБОРІВ ДО ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Глушковецький Анатолій. Суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до ІV Державної Думи Російської імперії. Стаття присвячена розгляду характерних рис суспільно-політичної боротьби у Подільській губернії під час виборів до Державної Думи Російської імперії четвертого скликання. Досліджено передвиборні прагнення, основні напрямки агітаційної роботи, специфіку передвиборчих протистоянь осередків провідних політичних партій, етнічних та соціальних груп регіону. Розкрито вплив центрального та губернських органів влади на перебіг та результати виборчих перегонів. З'ясовано, що виборча кампанія до Державної Думи четвертого скликання в Подільській губернії проходила за умов край низького інтересу до виборів населення краю. Головне це було зумовлено тим, що інститут Державної Думи не виправдав сподівань на обмеження самодержавства та покращення життя. Певну активність на виборах виявляли лише представники польського та єврейського етносів, які прагнули використати будь-яку можливість для того, щоб заявити про свої права. Встановлено, що під час виборів до ІV Державної Думи, передвиборна діяльність політичних партій соціалістичного спрямування на території Подільської губернії була слабкою. Окремі спроби агітації на четвертих подільських виборах робили лише Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП) та Спілка, але її їхні сили в краї були неорганізовані. Натомість активну пропагандистську роботу проводили чорносотенний Союз російського народу (СРН) та російські націоналісти з Всеросійського національного союзу (ВНС), які користувалися підтримкою місцевої влади. ВНС на виборах блокувався з православним духовенством. За таких умов, логічним результатом виборів стало обрання депутатами націоналістів з-поміж великих землевласників та православних священників.

Ключові слова: ІV Державна Дума, вибори, Подільська губернія, партії, СРН, ВНС, Російська імперія, влада.

Глушковецький Анатолій. Общественно-политическая борьба в Подольской губернии во время выборов в ІV Государственную Думу Российской империи. Статья посвящена рассмотрению характерных особенностей общественно-политической борьбы в Подольской губернии во время выборов в Государственную Думу Российской империи четвертого созыва. Исследованы предвыборные стремления, основные направления агитационной работы, специфика предвыборных противостояний ячеек ведущих политических партий, этнических и социальных групп региона. Раскрыто влияние центральных и губернских органов власти на ход и результаты избирательной гонки. Выяснено, что избирательная кампания в Государственную Думу четвертого созыва в Подольской губернии проходила в условиях крайне низкого интереса к выборам населения края. В основном это было обусловлено тем, что институт Государственной Думы не оправдал надежд на ограничение самодержавия и улучшения жизни. Определенную активность на выборах проявляли только представители польского и еврейского этносов, которые стремились использовать любую возможность для того, чтобы заявить о своих правах. Установлено, что во время выборов в ІV Государственную Думу, предвыборная деятельность политических партий социалистического направления на территории Подольской губернии была слабой. Отдельные попытки агитации четвертых

подольських виборах делали только Российская социал-демократическая рабочая партия (РСДРП) и Спика, но их силы в крае были неорганизованными. Зато активную пропагандистскую работу проводили черносотенный Союз русского народа (СРН) и российские националисты из Всероссийского национального союза (ВНС), которые пользовались поддержкой местных властей. ВНС на выборах блокировался с православным духовенством. При таких условиях, логичным результатом выборов стало избрание депутатами националистов из числа крупных землевладельцев и православных священников.

Ключевые слова: IV Государственная Дума, выборы, Подольская губерния, партии, СРН, ВНС, Российская империя, власть.

На початку ХХ ст. у Російській імперії існував неоабсолютизм, котрий був намаганням примирити нові модернізаційні процеси в різних сферах зі старими формами правління. Влада намагалася бути одночасно самодержавною і правовою. Перша російська революція спричинила зміну форму правління на дуалістичну монархію, що є формою конституційної монархії і характеризувалася обмеженням влади монарха в законодавчій сфері двопалатним парламентом. При цьому імператор зберігав широкі владні повноваження, а також володів правом абсолютного вето та правом розпуску парламенту. Ці зміни були закріплені Маніфестом 17 жовтня 1905 р., а також Основними державними законами Російської імперії від 23 квітня 1906 р. Двічі Державна Дума обиралася на основі виборчого закону 11 грудня 1905 р., котрий створював можливості для обрання представників різних соціальних страт. Державні Думи першого і другого скликання були опозиційними до самодержавної влади, результатом чого став їх достроковий розпуск. Новий виборчий закон, який було видано 3 червня 1907 р., обмежив представництво селян, робітників та представників окремих етнічних груп у парламенті. Його було видано царем з порушенням діючого законодавства (без затвердження в парламенті), що дає можливість дослідникам говорити про «третьочервневий переворот». Унаслідок у країні склалася система влади, котра базувалася на існуванні провладної більшості в парламенті, яка дозволяла здійснювати необхідні реформи, що мали поміркований характер. За таких умов розпочалася підготовка виборів до Державної Думи четвертого скликання, які відбувалися у 1912 р.

Вибори до IV Державної Думи Російської імперії, на відміну від трьох попередніх, були першими, підготовка до яких не велася в авральному порядку. Цього разу як у центральній, так і у місцевій владі було досить часу та стабільності у державі для чіткої організації виборів. Водночас політична упередженість та дискримінація окремих соціальних та національних груп виборців зовсім не сприяла цьому.

У Подільській губернії серйозна організаційна підготовка до виборів розпочалася вже взимку 1912 р. Так, 26 січня Подільський губернатор О.М. Ігнат'єв повідомив повітові, міські та містечкові управи губернії про необхідність розпочати перевірку виборчих списків, які були складені у 1907 р.

Нові списки потрібно було тримати у справному стані й подати за першою вимогою¹. 8 лютого Подільський губернатор циркулярним розпорядженням зобов'язав мирових посередників у зв'язку з майбутніми виборами негайно розпочати складання та уточнення списків членів волосних сходів. Роботу вимагалось завершити до 1 травня². Паралельно таку ж діяльність розгорнули міські управи³.

Тогочасне суспільно-політичне життя Подільської губернії характеризувалося повним затишшям у діяльності практично всіх політичних партій, окрім ВНС та СРН. Навіть початок виборчої кампанії до IV Державної Думи спочатку не спричинив особливої їх активізації. Це було зумовлено тривалим нищенням владою осередків опозиційних партій, зниженням громадської активності населення губернії та повною відсутністю віри у можливість парламентських методів політичної боротьби.

Крім того, на наш погляд, значний вплив на ослаблення передвиборної діяльності лівих політичних партій у Подільській губернії, зокрема Партії соціалістів-революціонерів (ПСР), зумовила бойкотистська позиція ЦК партії стосовно IV Державної Думи. Хоча рішення ЦК есерів бойкотувати вибори мало, на думку російського дослідника партії К.Н. Морозова, не директивний, а рекомендаційний характер і залишало право вибору за місцевими організаціями⁴, відсутність чіткої позиції та підтримки центру, безумовно, вплинула на передвиборну боротьбу партії в регіоні.

Подільські організації РСДРП увійшли у виборчі перегони у вкрай ослабленому стані. Наприкінці 1911 р. жандармами було помічено намагання РСДРП підняти агітаційну роботу в зв'язку з виборами до IV Думи в Кам'янці-Подільському та Вінниці. Однак навіть у цих найбільших губернських центрах соціал-демократичного руху сили партії були неорганізованими⁵. В той самий час начальник Подільського ГЖУ полковник Л.Г. Соколов повідомляв Департамент поліції, що місцева група РСДРП не може навіть організувати доставку нелегальної літератури з-за кордону. Це зумовлено тим, що з виїздом із Кам'янця-Подільського активного соціал-демократа М.С. Батя у місті не залишилося жодного дієвого організатора партійної роботи⁶.

Отже, попри те, що на Празькій конференції РСДРП у січні 1912 р. було прийнято рішення про активну участь партії у передвиборній кампанії та виставлення самостійних кандидатів з метою створення у Державній Думі четвертого скликання соціал-демократичної фракції⁷, реальних можливостей для виконання цих завдань у Подільській губернії не було.

Ще в гіршому становищі в краї опинилася ПСР. Так, наприкінці 1911 р. Подільське ГЖУ констатувало повну відсутність агітаційної діяльності ПСР на території губернії⁸.

Натомість задовго до початку виборів активну організаційну роботу в краї розпочали російські націоналісти. Вже 11 листопада 1911 р. у Кам'янці-

Подільському виник самостійний Подільський союз російських націоналістів. Його метою був захист російських інтересів у Західній Росії⁹.

У той самий час активізував діяльність Почаївський відділ СРН, що поширював свою діяльність і на територію Подільської губернії. Священики-агітатори виступали за передачу земель поміщиків-католиків селянам, чим завойовували велику популярність серед останніх. Тому селяни почали масово вступати до лав Союзу. Це навіть викликало занепокоєння влади Південно-Західного краю. Так, в одному з секретних донесень генерал-губернаторові зазначалося, що селяни почали активно записуватися в СРН під впливом агітаторів, вважаючи, що його діяльність спрямована на те, щоб відібрати землю в поміщиків і передати її селянам¹⁰. За свідченням помічника начальника Подільського ГЖУ, подібні настрої серед селян мали місце в Балтському, Ольгопільському, Ямпільському, Могилівському повітах губернії. При цьому посадовець звертав увагу, що цілі і завдання Союзу селяни розуміють зовсім неправильно. Поширюються чутки, що особи, записані до його складу, не повинні слухати наказів влади, розпорядження якої для них не є обов'язковими, бо у них є своя безпосередня влада в особі Головної Ради СРН та архимандрита Віталія в Почаєві¹¹.

Наприкінці 1911 р., в умовах підготовки виборів до IV Державної Думи, активізувалася діяльність Товариства українських поступовців. Зокрема, за даними жандармерії, в губерніях Південно-Західного краю в зв'язку з майбутніми виборами спостерігалася активізація діяльності організації Українських прогресистів (Товариство Українських Поступовців. – А.Г.). У своїй передвиборній платформі члени організації стосовно до України вимагали: викладання українською мовою в народних школах, обов'язкового вивчення української мови, літератури, історії та українознавства у всіх вищих та середніх навчальних закладах. Стосовно Росії поступовці домагалися: відміни акту 3 червня 1907 р., встановлення недоторканності особи, ліквідації всіх особистих, майнових, національних обмежень, введення місцевого самоуправління, автономії вищих навчальних закладів, справедливого законодавства стосовно до робітників і селян та ін. Головною ж метою організації було досягнення національно-територіальної автономії для України¹². Більш широко ці вимоги були сформульовані на з'їзді, проведеному керівництвом ТУПу в Києві у квітні 1912 р.¹³ Начальником Подільського ГЖУ полковником Л.Г. Соколовим було поставлено завдання своїм поміщикам зібрати свідчення про діяльність зазначеної організації на території губернії¹⁴. Однак їхніх звітів із цього питання виявити не вдалося.

Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор Ф.Ф. Трепов надавав великого значення з'ясуванню політичної ситуації в краї у зв'язку з виборами до IV Державної Думи. Тому ще напередодні виборчих перегонів – 21 грудня 1911 р. – зобов'язав начальника Подільського ГЖУ періодично повідомляти про роботу політичних партій і гуртків, які діють на території губер-

нії, а також звернути особливу увагу на їхніх керівників. Генерал-губернатор так обґрунтовував своє розпорядження: "Відомості про настрої населення Південно-Західного краю, а також про діяльність осіб, що впливають на нього і дають політичним поглядам мас той чи інший напрямок, особливо необхідні мені тепер із огляду на майбутні вибори в IV Державну Думу"¹⁵.

Незабаром, у розпорядженні від 11 січня 1912 р. Подільський губернатор поставив перед начальником Подільського ГЖУ та його помічниками у повітах уже чіткіші завдання¹⁶. Пропонувалося з'ясувати:

1) Наскільки впливовими на виборах у губернії будуть націоналістичні організації;

2) Як вплинуло на групування політичних партій уведення в губернії земського виборного управління;

3) Які загальні настрої населення відносно до сучасного курсу внутрішньої політики і, зокрема, діяльності III Державної Думи;

4) Яку можливу позицію займуть окремі національності, а також землевласники, міщани, селяни і духовенство на майбутніх виборах у IV Державну Думу.

Завдяки таким розпорядженням губернські установи Подільської губернії зібрали багато цінної інформації з вищезазначених питань, що дає можливість простежити суспільно-політичну боротьбу в краї впродовж усього виборчого року.

Вибори до IV Державної Думи в Подільській губернії вкотре активізували представників єврейської та польської національностей. Зокрема помічник начальника Подільського ГЖУ, територією спостереження якого були Балтський, Ольгопільський, Ямпільський та Могилівський повіти, в донесенні від 23 січня 1912 р. повідомляв, що інтерес до виборів виявляє лише польське і єврейське населення, яке і докладе всіх зусиль для проведення своїх кандидатів до Державної Думи¹⁷. Причому він передбачав, що через повну індіферентність до виборів православних поміщиків та селян поміщики-поляки отримають перемогу на з'їзді повітових землевласників. Євреї ж, на думку доповідача, які переважно були представниками міської бідноти і належали до 2-го з'їзду міських виборців, що обирав лише по одному виборщику від повіту, не матимуть серйозного впливу¹⁸. Щодо робітників, то вони взагалі не брали участі у виборах у цих повітах, оскільки там не було жодного підприємства, котре б нараховувало хоча б 50 робітників¹⁹. Саме таке число за виборчим законом було необхідне для отримання дозволу обирати на підприємстві виборщика.

Доповідач звертав увагу на повну втрату довіри населення до законодавчих ініціатив Думи як парламентського органу та застерігав, що селянські, міщанські виборщики і навіть землевласники будуть якщо й не лівими, то, безумовно, опозиційними. Духовенство ж у зазначених повітах мало і лівих, і правих представників, тому велику роль під час виборів виборщиків міг віді-

грати випадок. Про діяльність якихось політичних організацій у Балтському, Ольгопільському, Ямпільському та Могилівському повітах помічник начальника Подільського ГЖУ не згадував. Однак, на наш погляд, цей факт свідчить не стільки про їх відсутність, скільки про те, що вони ще не розпочали виборчу агітацію.

Зовсім іншу характеристику політичної ситуації на початку 1912 р. на своїй території спостереження подав помічник начальника Подільського ГЖУ в Вінницькому, Брацлавському, Літинському, Летичівському та Гайсинському повітах. Він указував, що серед націоналістичних організацій у районі спостереження легально існували тільки відділи СРН. Нелегально та конспіративно діяли: Польська націонал-демократична партія (“народовці”), єврейські сіоністи та кадети²⁰. Їх вплив на вибори посадовець характеризував так: “Усі вони можуть здійснювати вплив на хід виборів у IV Думу, якщо правляча влада не вживе відповідних заходів, найбільший небажаний вплив, безсумнівно, здійснять кадети, з якими обов’язково ввійдуть у блок поляки-народовці, і до них же пристануть євреї-сіоністи”²¹. Крім того, доповідач передбачав, що кадети підтримає інтелігенція, незалежно від національності. Селяни ж, міщани і духовенство підпадуть під вплив СРН і складуть окрему монархічну партію, оскільки вибори в земство показали, що агітація членів СРН має сильний вплив на нижчі прошарки суспільства²². У той самий час помічник начальника Подільського ГЖУ в прикордонному пункті, в м-ку Гусятин, стверджував, що про настрої населення та агітацію у зв’язку з виборами йому нічого невідомо²³.

Водночас у деяких сучасників були діаметрально протилежні думки стосовно ставлення до виборів селянства. Так, у листі, перлюстрованому поліцією, від 23 січня 1912 р. “Саша” з Києва повідомляв К.С. Кузьмінського про ставлення селян Поділля до виборів. Автор листа зазначав: “У деяких місцях Подільської губернії циркулюють безглузді чутки, що під час виборчої кампанії “пани” будуть викупляти депутатські повноваження в обраних у Думу селян, щоб не допустити туди жодного селянина-депутата, бо в Думі буде вирішуватися питання “про землю” і присутність при цьому селян зовсім небажана”²⁴. Крім того, він стверджував, що думка про те, що селянство повністю байдуже до виборів, надто перебільшена, а вибори у зв’язку зі специфічним земельним питанням дуже цікавлять село²⁵. В зв’язку з даними листа було проведене розслідування. Жандармам удалося встановити автора листа: ним виявився студент Київського університету, рідний брат адресата О.С. Кузьмінський. Однак начальник Подільського ГЖУ полковник Л.Г. Соколов у донесенні в Департамент поліції зазначав, що агентурна розробка не підтвердила факти, наведені у листі²⁶.

На основі зібраних даних свої погляди на розстановку сил між політичними партіями та національними групами краю напередодні виборів висловив губернатор О.М. Ігнат'єв. Наприкінці січня 1912 р. він повідомляв генерал-губернатора Ф.Ф. Трепова, що передбачити політичні симпатії населення

на виборах складно, оскільки “в даний час, дякуючи п’ятирічному існуванню Державної Думи і встановленню спокою, політичні пристрасті значно вляглися й інтерес до діяльності Державної Думи в масі населення сильно знизився. В зв’язку з твердо і ясно встановленим напрямком нашої внутрішньої політики ліві бояться виявляти свою діяльність”²⁷. Губернатор прогнозував, що міські жителі польської та єврейської національності підтримуватимуть лівих кандидатів. Шанси поляків-землевласників, у зв’язку з сильним впливом Подільського союзу російських націоналістів та православного духовенства, він розцінював як примарні. Щодо селян, то очільник губернії передбачав можливість їхнього союзу з будь-якою групою, що пообіцяє їм більшу кількість місць у Думі. Губернатор підкреслював повну залежність результатів виборів від блоку російських націоналістів та духовенства, для забезпечення дружньої співпраці котрих він обіцяв докласти максимум зусиль²⁸.

Іноді інформація про агітацію мала суперечливий характер. Так, у березні 1912 р. агітація серед польського та єврейського населення лівими партіями була відзначена місцевим повітовим справником у Вінницькому повіті²⁹. У той самий час помічник начальника Подільського ГЖУ в Вінницькому, Брацлавському, Літинському, Летичівському та Гайсинському повітах доповідав, що ніякої активної агітації в краї немає. Агітатори районом спостереження не роз’їжджають і зібрань не влаштовують. Крім того, він заявив, що розмовляв із вінницьким повітовим справником і останній заявив: факти агітації в повіті йому невідомі, але він виводить її наявність із приватних розмов з деякими євреями та поляками, а також із публікацій газети “Винницький голос”³⁰.

Як бачимо, погляди на саме поняття агітації у різних чиновників губернії були цілком протилежні. Цікаво, що Подільський губернатор підтримував думку про наявність агітації в Вінницькому повіті, про що повідомляв у своїх щомісячних донесеннях аж до самих виборів³¹. Він, зокрема, звертав увагу на агітаційну діяльність газети “Винницький голос”, яка “випустила кілька агітаційних статей до майбутніх виборів до Державної Думи. Статті ці хоча й не містять у собі якихось незаконних виступів, явно спрямовані на дискредитацію серед місцевого населення нинішніх членів Державної Думи, крім одного з них – кадета Сендерка (М.І. Сендерко був членом фракції прогресистів. – А.Г.), і до проведення на наступних виборах кандидатів лівого спрямування”³².

Ушицький повітовий справник у своєму рапорті Подільському губернатору від 6 травня 1912 р. підкреслював спокійний настрій інтелігентських верств населення повіту та відзначав їх групування в національну партію. Діяльності лівих партій він не спостерігав, хоча незадоволення владою було поширеним явищем³³.

За даними Подільського ГЖУ, навесні 1912 р. таємну агітацію за ліві партії проводив член Вінницької земської управи Й. Лозинський. Причому зазначалося, що він – розумний та обережний агітатор і користується підтримкою

повітового предводителя дворянства графа Д. Гейдена, тому проти нього ніхто свідчити не буде³⁴. Враховуючи попередню діяльність Й. Лозинського як члена Конституційно-демократичної партії та патрунування йому з боку відомого ліберального діяча Д. Гейдена, приходимо до висновку, що в йдеться саме про кадетську агітаційну роботу.

Цікаві дані про передвибірні настрої населення в червні 1912 р. у своєму повіті повідомляв вінницький повітовий справник: “Ставлення селян і взагалі нижчих прошарків населення до майбутніх виборів у Державну Думу байдуже, інтелігентські ж класи населення, близькі за переконаннями до лівих партій, особливо поляки і євреї, дуже цікавляться майбутніми виборами і ведуть таємну агітацію з метою проведення в Думу своїх кандидатів”³⁵.

Балтський повітовий справник 6 липня 1912 р. повідомляв прокурора Вінницького окружного суду, що антиурядових гуртків чи, тим більше, організацій ні серед селян та робітників, ні у військовій та освітній сферах у повіті немає. Не було помічено також поширення будь-яких агітаційних брошур та звернень. Навіть відділ СРН та євреї повіту не проявляли особливої виборчої активності³⁶. Натомість Вінницький відділ СРН домагався у губернатора розпорядження про виділення єврейських виборців міста в окрему курію, мотивуючи це тим, що у випадку проведення виборів спільно у виборщики можуть потрапити тільки одні євреї та інші небажані кандидати, як це сталося на двох перших виборах³⁷.

У Брацлавському повіті на середину липня 1912 р. місцевий повітовий справник відзначив певний інтерес до виборів, особливо серед польського та єврейського населення³⁸. У той самий час агітація польської інтелігенції та євреїв продовжувалася у Вінницькому повіті, а також поширилася на Літинський повіт³⁹.

Окремі спроби агітації на Поділлі робила Спілка. Зокрема, в Гайсинському повіті мало місце поширення її брошури з промовистою назвою “Геть закон 3-го іюня! Нам потрібно загального, рівного, прямого і тайного виборчого права! (Городським і сільським робітникам за вибори до 4-ої Думи)”⁴⁰. У ній подавалася детальна, негативна характеристика роботи Державної Думи третього скликання, її партійного та особового складу, а також практичні поради для виборців, як уникнути такого стану справ у майбутній Думі⁴¹. Досить курйозним було місце видання, вказане на брошурі: “Полтава, 1912. Губернська типографія”. Воно перекочувало й у сучасні хрестоматійні збірники документів⁴². Між тим, проведене жандармами розслідування дало можливість начальникові Полтавського ГЖУ стверджувати, що ця брошура не друкувалася в Полтаві чи, тим більше, в державній Губернській типографії, а це була лише провокація, інспірована Спілкою⁴³.

Однак очевидно, що такі спроби агітації були поодинокими. Масштабну передвибірну роботу в краї Спілці організувати не вдалося. Так, за свідчен-

ням начальника Подільського ГЖУ полковника Л.Г. Соколова, до кінця вересня 1912 р. (тобто за місяць до скликання IV Думи) його підлеглими не було помічено жодних ознак відновлення на території губернії організацій партії⁴⁴.

Дуже впевнено під час виборчих перегонів у Подільській губернії почували себе російські націоналісти, які мали підтримку високих державних посадовців. Так, 6 серпня 1912 р. на станції Жмеринка відбувся з'їзд Губернського комітету з виборів у Думу і повітових предводителів дворянства під головуванням члена III Думи П.М. Балашова, який заявив ротмістрові Новіцькому, коли той запитав про дозвіл на проведення з'їзду, що він особисто отримав його у міністра внутрішніх справ⁴⁵.

Активну участь у виборах взяло подільське православне духовенство під керівництвом Губернського єпархіального з виборів до Державної Думи комітету. Як і під час попередніх виборів, між священиками та російськими землевласниками, що були переважно націоналістами, було досягнуто згоди про виступ спільним блоком. Таке блокування практично визначило долю виборів. Були окремі випадки недотримання угоди про спільні дії, однак тоді допомагала місцева влада, відмінюючи результати виборів. Наприклад, це мало місце на попередньому з'їзді дрібних землевласників та духовенства Балтського повіту⁴⁶.

Особлива дієвість духовенства у передвиборній боротьбі відзначалася посадовими особами місцевої жандармерії. Так, 3 жовтня 1912 р. помічник начальника Подільського ГЖУ на прикордонному пункті в м-ку Гусятині доповідав, що помічена пресою активна участь у виборах православного духовенства має місце і в районі його спостереження. Інші категорії населення проявляли пасивність, причому окремі з них не користувалися своїми виборчими правами, бо не мали можливості покрити витрати на поїздку в повітове місто⁴⁷.

Православні священики Кам'янецького повіту висунули кандидатом у члени IV Державної Думи преосвященного Серафима, єпископа Подільського і Брацлавського. Духovenство прагнуло провести в Думу якнайбільше своїх представників, оскільки справедливо вважало, що лише тоді зможе домогтися прийняття бажаних законів⁴⁸. У цих намаганнях служителі церкви, заохочувані місцевою владою, не зупинялися навіть перед порушенням виборчого закону. Так, 1 вересня 1912 р. згаданий вище єпископ Серафим звернувся до губернатора з проханням дозволити участь у виборах настоятелям церков, молодшим за 25 років. Він аргументував це тим, що останні здійснювали не особисте виборче право, а лише як представники парафій церкви, яка володіє землею⁴⁹. Очевидно, що кандидат таким чином прагнув заручитися якнайбільшою підтримкою на виборах своїх підлеглих.

Відомі факти широкої агітації посадових осіб за кандидатів-націоналістів. Іноді вона відбувалася з грубими порушеннями виборчого законодавства, доходило навіть до прямого підкупу виборців. Такий випадок мав місце на

виборах від міщан у м. Нова Ушиця 4 жовтня 1912 р. Тут були обрані нотаріус А.М. Затонський та лісничий О.Ф. Никифоров. Місцевим унтер-офіцером жандармів А. Корчинським було встановлено, що напередодні виборів останній разом із колишнім повітовим справником Ходаковським їздили в міста Стару Ушицю і Вербовець та агітували жителів голосувати за Никифорова і роздавали гроші нібито на проїзд до повітового міста. У той же час агітацію в самій Новій Ушиці проводив член земської управи А.Т. Яворський. Використовував Никифоров і своє службове становище, зокрема, в день виборів усі лісники та об'їждчики казенних лісів підговорювали міщан, щоб обрали уповноваженим саме його⁵⁰.

Цікаво, що вже через декілька днів той самий унтер-офіцер А. Корчинський так характеризував Никифорова: “Доповідаю, що обраний від міст і містечок Ушицького повіту виборщиком у члени Державної Думи О.Ф. Никифоров націоналіст, і взагалі всі його називають правим і ні в чому осудному по цей час не був помічений”⁵¹. Отже, варто було недавньому порушникові стати націоналістом і “взагалі правим”, як він одразу отримував індульгенцію місцевої влади.

Тепличні виборчі умови для націоналістів та “істинно-руських” були створені в Балтському, Ольгопільському, Ямпільському та Могилівському повітах. Це підтверджував помічник начальника Подільського ГЖУ, який зазначав, що передвиборна агітація в цих повітах велася лише російськими націоналістами та відділами СРН. Він щиро визнавав, що лише представникам цих партій дозволялося проводити передвиборні зібрання, а збори осіб прогресивного спрямування майже не дозволялися через суто формальні причини⁵². Це ж констатував і сам губернатор: “Передвиборна агітація на партійному ґрунті здійснювалася відкрито у скільки-небудь широких розмірах лише Союзом російських націоналістів, не кажучи про таємну агітацію, що існувала серед євреїв”⁵³.

Звичайно, в таких умовах опозиційні партії та окремі особи практично не мали жодних шансів на перемогу. Однак на початковому етапі виборів траплялися виключення з цього правила. Так, виборщиком від Вінниці був обраний лікар М.Ф. Недельський, якому вдалося завоювати симпатії єврейського електорату своїми опозиційними промовами та критикою урядового курсу. Попри тиск влади, йому вдалося провести досить широку передвиборну агітацію – навіть організувати у своїй квартирі передвиборне зібрання представників опозиційної частини вінницької громади⁵⁴.

Одразу після виборів М.Ф. Недельський різко розкритикував дії уряду з виборів до Державної Думи, зазначивши, що становище російського громадянина є безвихідним, оскільки виборчі права влада однією рукою роздає, а іншою забирає⁵⁵. Ще різкіше вінницький виборщик висловився про вибори депутатів у Подільському губернському виборчому зібранні 18 жовтня 1912 р. За

свідченням жандармів, 25 жовтня перед відкриттям земських зборів у Вінниці, він, стоячи посеред земських гласних та поляків, викрикував (для збереження колориту подається мовою оригіналу. – А.Г.): «В Каменце я был свидетелем, как националисты совокуплялись с духовенством»⁵⁶. Невдачу ж на виборах преосвященного Серафима і взагалі весь виборчий процес виборщик коментував так: «Я говорил Серафиму (епископу Подільському та Брацлавському. – А.Г.): не лезь, Серафим, в помойную яму, не лезь, там воняет не ладаном»⁵⁷.

Однак не всі кандидати, плановані націоналістами та духовенством, пройшли у члени Думи. Так, волею випадку колишній член III Державної Думи, селянин Г.А. Андрійчук, отримавши підтримку більшої частини виборщиків, не зміг знову стати депутатом, оскільки більше виборчих голосів було віддано за прихильника правих селянина Й.І. Ковалевського⁵⁸. Тож загалом виборчий блок російських землевласників націоналістичного спрямування та православного духовенства, маючи абсолютну підтримку влади, повністю монополізував результати виборів.

Отже, суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до Державної Думи четвертого скликання характеризувалася повною дезорганізованістю та вкрай низькою агітаційною активністю політичних партій лівого спрямування, з одного боку, та значним зниженням інтересу до неї переважної більшості населення краю, з іншого. За таких умов переможцями виборів стали представники російських націоналістів та їхні прихильники з середовища православного духовенства і селянства.

Примітки:

¹ Держархів Вінницької області, ф.д. 255, оп. 1, спр. 3, арк. 74.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 5-5зв.

³ Держархів Вінницької області, ф.д. 172, оп. 1, спр. 42, арк. 1, 4, 5.

⁴ Морозов К.Н. Партия социалистов-революционеров в 1907-1914 гг. Москва: РОССПЭН, 1998. С. 319.

⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 861, спр. 259 ч.1, арк. 51.

⁶ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 69, арк. 337.

⁷ Арутюнов Г.А. Рабочее движение в России в период нового революционного подъема 1910-1914 гг. Москва: Наука, 1975. С. 172.

⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 861, спр. 259 ч.1, арк. 52.

⁹ Омелянчук И.В. Черносотенное движение на Украине в 1904-1914 гг.: дисс... канд. ист. наук: 07.00.01. Киев, 1997. С. 62.

¹⁰ Там само. С. 80.

¹¹ Там само. С. 80-81; Омелянчук И.В. Социальный состав черносотенных партий в начале XX века // Отечественная история. 2004. №2. С. 90-91.

¹² ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 258, арк. 294-294зв.; Програма діяльності Товариства Українських Поступовців у виборчій кампанії до IV Державної Думи // Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями. (червень 1907 – поч. 1917 рр.) / Упор. Б.І. Корольов, І.С. Михайльський. Луганськ: Вид. Східноукраїнського державного університету, 1999. С. 47-48.

¹³ Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. С. 421.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 258, арк. 293.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1 Спр.1483, арк. 1.

¹⁶ Там само, арк. 4-4зв.

¹⁷ Там само, арк. 6.

¹⁸ Там само, арк. 6-6зв.

¹⁹ Там само, арк. 6зв.

²⁰ Там само, арк. 8.

²¹ Там само.

²² Там само, арк. 8зв.

²³ Там само, арк. 9.

²⁴ Там само, ф. 275, оп. 1, спр. 2746, арк. 87.

²⁵ Там само, арк. 87зв.

²⁶ Там само, арк. 90,92.

²⁷ Там само, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 2зв.

²⁸ Там само. 2зв-3.

²⁹ Там само, ф. 301, оп. 1, спр. 1483, арк. 31.

³⁰ Там само, арк. 32-32зв.

³¹ Там само, ф. 442, оп. 861, спр. 259 ч.1, арк. 101, 102, 103зв, 105зв.

³² Там само, арк. 102.

³³ Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА), ф. 228, оп. 2, спр. 30, арк. 136.

³⁴ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 1483, арк. 34-34зв, 35-36.

³⁵ КПДМА, ф. 228, оп. 2, спр. 30, арк. 190.

³⁶ Там само, арк. 186.

³⁷ Держархів Хмельницької області, ф. 409. Оп1, спр. 47, арк. 132-132зв.

³⁸ КПМДА, ф. 228, оп. 2, спр. 30, арк. 181.

³⁹ Там само, арк. 223-224.

⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 2883, арк. 18.

⁴¹ Див: Геть закон 3-го юня! Нам потрібно загального, рівного, прямого і тайного виборчого права! (Городським і сільським робітникам за вибори до 4-ої Думи. Полтава: Губернська типографія, 1912. 16 с.

⁴² Див. напр.: 3 брошури Української соціал-демократичної “Спілки” “Геть закон 3-го юня! Нам потрібно загального, рівного прямого і тайного виборчого права! (Городським і сільським робітникам за вибори до 4-ої Думи)” // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 / Упор. Б.І. Корольов, І.С. Михайльський. Київ: Вид. Європейського у-ту, 2003. Ч.1. С.411.

⁴³ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 2883, арк. 19.

⁴⁴ Там само, оп. 2, спр. 75, арк. 94.

⁴⁵ Там само, ф. 268, оп. 1, спр. 772, арк. 5.

⁴⁶ Там само, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 135зв.

⁴⁷ Там само, ф. 301, оп. 1, спр. 1483, арк. 60-60зв.

⁴⁸ Там само, арк. 61.

⁴⁹ Держархів Хмельницької області, ф. 409, оп1, спр. 49, арк. 18.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 1483, арк. 62-62зв.

⁵¹ Там само, арк. 66.

⁵² Там само, арк. 67.

⁵³ Підраховано за: ЦДІАК України, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 136.

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 2898, арк. 68-69.

⁵⁵ Там само, спр. 1483, арк. 72.

⁵⁶ Там само, спр. 2898, арк. 69.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 135зв.

Hlushkovetsky Anatoliy. Social and political struggle in Podilska province during the elections to the State Duma IV of the Russian Empire. The article deals with the characteristic features of socio-political struggle in Podilska province during the elections to the State Duma of the Russian Empire the 4th convocation. The pre-election aspirations, the directions of the agitation work, the specifics of the pre-election confrontations of the leading political parties' centers, region's ethnic and social groups are investigated. The influence of central and provincial authorities on the course and results of the election race is revealed.

It is found out that the election campaign to the 4th State Duma in Podilska province took place under conditions of extremely low interest of the local population in the elections. It happened due mainly the fact that the State Duma Institute disappointed their hopes as for autocracy limitation and life improvement. Representatives of Polish and Jewish ethnic groups were active and aimed to use every opportunity to claim their rights.

It is established that during the elections to the 4th State Duma, the pre-election activity of Socialist political parties was weak on the territory of Podilska province.

Only the Russian Social Democratic Labour Party (RSDLP) and the Spilka made some agitational attempts during election campaign to the State Duma IV, but their forces were disorganized in the province.

Simultaneously, active propagandistic work was carried out by the Black Hundred Union of Russian People and Russian nationalists of the All-Russian National Union, who were supported by local authorities. The All-Russian National Union formed a bloc with Orthodox clergy in the elections. Under the circumstances, the greatest landowners and Orthodox priests were elected as deputies.

Keywords: State Duma IV, elections, Podilska province, parties, Union of Russian People, All-Russian National Union, Russian Empire, authority.

Отримано: 08.11.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.298-309

УДК 352.075: 908(477) «Чернівці»

Сергій Добржанський

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА ОРГАНИ САМОУПРАВЛІННЯ ЧЕРНІВЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Добржанський Сергій. Трансформація міського простору і органи самоуправління Чернівців наприкінці XIX – на початку XX ст. У статті проаналізовано специфіку діяльності органів самоврядування Чернівців у другій половині XIX – на початку XX ст. У цей період у Чернівцях було реалізовано значні інфраструктурні проекти. Побудовано Львівсько-Чернівецьку залізницю (1866 р.) та електростанцію (1896 р.), працював трамвай (1897 р.), а у 1895–1912 рр. – система водопостачання і водовідведен-